

ראובן בונפיל

ספר מלווה ולווה

מדריך למשכונאות מאיטליה מימי הרנסנס

מרכז זלמן שזר

ספר מלווה ולווה

מדריך למשכונאות מאיטליה מימי הרנסנס

ההדיר והקדים מבוא

ראובן בונפיל

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' אלישבע באומגרטן, פרופ' מוטי גולני,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט

מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: ורדה לנרד

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

לתמונת העטיפה ראו בקונטרס תמונות צבע, אחרי עמ' 64, איור מס' 7

מסת"ב 978-965-227-322-2

מספר קטלוגי 185-650

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ה

Printed in Israel, 5/2015

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

פתח דבר

7

חלק ראשון: מבוא

- פרק א: החיבור 13
- הסוגה הספרותית של החיבור 13
- בירור ראשון על פי עדי הנוסח של החיבור 14
- בירור נוסף על פי המחקר הספרותי המודרני 30
- קרנבל ופורים 33
- הלצה, קרמזים מתוחכמים והקשרים משתנים 35
- סוגות ספרותיות והקשרים משתנים 36
- אירוניה וסטירה בפרודיה רצינית 38
- 'ספר מלווה ולווה' – פרודיה רצינית 42
- פרק ב: כלכלה וחברה בקרב היהודים באירופה הנוצרית בתקופה הטרום-מודרנית 44
- הלוואת כספים בתור מקור פרנסה באירופה הנוצרית בימי הביניים 45
- גישות לריבית בקרב הנוצרים והרעת היחס לפעילות היהודים בכלכלה 64
- פרק ג: כלכלה וחברה בקרב יהודי איטליה בשלהי ימי הביניים ובתקופת הרנסנס 77
- משטרי הערים-המדינות ומעמדות התושבים 77
- הגירה והתיישבות של היהודים באיטליה בימי הביניים ובתקופת הרנסנס 81
- רישיונות ההתיישבות 86
- התיישבות יהודים באזור ונציה 89
- פרק ד: 'ספר מלווה ולווה' 95
- בחירת היישוב והקמת החנות 95
- הכשרה והתמחות של המלווים 98
- ניהול החנות 101
- הנהלת החשבונות ורישום המשכונות 103
- תחבולות ורמאויות 113

116	פרק ה: מראה עיניים
	נופים וערים 116
	תכנית העיר, מבנים ועיצוב פנים 117
	לוחות שנה 121
	חותמות ואימות חתימות 124
	תיבות בתור כספות 126

127	פרק ו: תרבות ויצירה ספרותית בחיי היהודים באיטליה בימי הרנסנס
	שגרת חיי יום-יום 127
	יהודים, נערות ליווי ופרוצות 132
	בילוי בשעות הפנאי 136
	דמותו של מלווה עשיר, מיוחס ולמדן 142

147	פרק ז: המהדורה
-----	----------------

חלק שני: 'ספר מלווה ולוה'

154	פרק א
159	פרק ב
167	פרק ג
180	פרק ד
192	פרק ה
201	פרק ו
211	פרק ז
224	פרק ח
229	פרק ט
234	פרק י
242	פרק יא
263	נספח: מטבעות
271	ביבליוגרפיה
289	מפתח כללי
302	מפתח שמות לועזיים

פתח דבר

'ספר מלווה ולווה' הוא מדריך לניהול עסק להלוואות בריבית כנגד משכונות. הספר כתוב בסגנון 'משנה תורה' לרמב"ם, ומאורגן כמוהו בפרקים (אחד-עשר במספר) ובהלכות. בשל מתכונת זו כינה אותו מי שהודיע לראשונה בפרוטרוט – כבר במאה התשע-עשרה – על מציאותו 'הלכות מלווה ולווה'. חלק מן ההלכות מנוסחות בנימה הומוריסטית, ועל כן שייך החוקר הדגול של הספרות העברית ישראל דוידזון את החיבור לסוגת הפרודיה, ותיאר אותו בקצרה ברשימת החיבורים הפרודיים בספרות העברית שהיו ידועים לו. לדברי דוידזון:

זהו מדריך ללווים ומלווים, אשר מחברו מציג בו בצורה בהירה ומבדרת, את כל הכללים והתקנות שהעוסקים בכך אמורים לשמור; נדונים בו כל המקרים האפשריים; אף ניתן בו תיאור מפורט של השיטה המסובכת של ניהול ספרים הנהוגה בעיסוק, והכול מעיד על החשיבות של המלווה ועל הכבוד שזכה לו בקרב היהודים בימים ההם.

לפי תיאור זה היה השיוך לסוגת הפרודיה בעייתי לכאורה, כי בהתאם לדעה שרווחה בזמנו של דוידזון, פרודיה אמורה להיות חיקוי מצחיק ומלגלג של יצירה רצינית, ובכך לשים ללעג את היצירה הזאת, במקרה זה את 'משנה תורה' לרמב"ם, ולא כך הוא ב'הלכות מלווה ולווה', כפי שכבר הבחין דוידזון. אף על פי כן הוא כלל את החיבור בין הפרודיות ונימק זאת בנימוקים שיידונו במבוא לספרי.

החיבור פורסם בדפוס לראשונה לפני חמישים וחמש שנה, במהדורה לקויה מאוד ומטעה שהתקין אברהם נפתלי צבי רות, במאמר בכתב-העת של היברו יוניון קולג'. חוקר הבנקאים היהודים באיטליה בעידן הטרומודרני לאון פוליאקוב (Léon Poliakov) התבסס על מהדורה זו ואף פרסם תרגום של החיבור לצרפתית בנספח לספרו על הנושא, מתוך הנחה נכונה שעיקר תוכנו של החיבור רציני, למרות הנימה ההומוריסטית העולה בו פה ושם. אלא שבגלל טעויות שונות שטעו חוקרים בתיארוך החיבור, הוא ייחס אותו למאה השמונה-עשרה וראה בו מסמך אנכרוניסטי למדי, שכן הרקע ההיסטורי המתאים לתוכן החיבור קדום בהרבה, ובגלל הבעייתיות הרבה של הטקסט העברי לא הצליח להאיר אותו בצורה משביעה רצון.

התקדמות ניכרת הושגה כשהתאפשרה גישה לאוסף גינצבורג בספריית המדינה הרוסית במוסקווה וניתן היה לערוך בחינה פלאוגרפית וקודיקולוגית של כתב-היד השמורים באוסף זה. על יסוד בחינה זו התברר שהחיבור נכתב במחצית השנייה של

המאה החמש-עשרה, ושמחברו השתייך לקבוצת המלווים האשכנזים המלומדים שפעלו באזור ונציה באותה תקופה. ממילא התאפשרה הערכה נכונה של ההקשר ההיסטורי והתרבותי שהחיבור שייך אליו, והקשר זה נדון בפרוטרוט להלן במבוא למהדורה. המהדורה הביקורתית הרואה אור בספר זה הוכנה על יסוד כל כתבי-היד הרלוונטיים, והעיקרי והבסיסי שבהם הוא כ"י מוסקווה, ספריית המדינה הרוסית, אוסף גינצבורג 722. בעזרת מהדורה ביקורתית זאת והביאור הנלווה אליה יוכלו קוראים בני זמננו שאינם רגילים לשיח הלמדני שבחיבור, לעמוד על משמעות האלוויות הטרגס-טקסטואליות העולות מתוכו בהקשר האמור ובמיוחד על חלקם של הומור ובדחנות בתרבותה של חברה שרבים סבורים בטעות שהייתה פתוחה רק באווירה פורימית ליצירות הכוללות יסודות אלה.

אני מבקש להודות כאן לכל מי שעזרו לי להשלים את העבודה על הספר. ראשית, לבני משפחתי, שכרגיל סבלו את עיקר הסבל הכרוך בעבודתי. ככל שגדלה המשפחה בשנים האחרונות ונוספו בה נכדים סקרנים, כן גדלה מידת תשומת הלב שציפו לקבל ממני – ולא קיבלו. תשמש הבעת התודה כאן פיצוי קטן על כך! שנית, לתלמידיי באוניברסיטה העברית. כשהתחלתי לעסוק בחיבור זה, בעידן שמאגרי מידע דיגיטלי עדיין לא היו קיימים בו, והקונקורדנציות הלא-גמורות לתלמוד הבבלי ולספרות חז"ל מאת בנימין קוסובסקי היו כלי העזר היחידים כמעט לחיפושים הפילולוגיים שנדרשו לביאור הטקסט הלמדני, עזרו בחיפושים אלה אחדים מתלמידיי הטובים, ואתם דנתי בספר זה לראשונה בסמינרים שהשתתפו בהם. בינתיים נתבררנו במאגרי מידע דיגיטלי יעילים, אך בכל זאת מה שנעשה בשלבים ראשונים אלה לא היה מיותר, כי לחיפושים ולבדיקות נלוו שיחות ודיונים להבנת הטקסט, ותלמידיי תרמו בהם רבות בהערות ביקורת ובתובנות – ועל כך אני אסיר תודה להם.

שלישית, עלי להודות לעובדי הספריות השונות שעזרו באיתור כתבי-היד והדפוסים שנדרשו לעבודה, ושהעמידו לרשותי את כישוריהם ואת מיומנותם. על כולם זכור לטוב ידידי מר שלמה זנד ז"ל, מנהל מחלקת ההשאלה של הספרייה הלאומית בירושלים (שאו נקראה בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי). ויעמדו על הברכה מר שלמה גולדברג, גם הוא מנהל מחלקת ההשאלה של אותה ספרייה, פרופ' מלאכי בית-אריה, ד"ר בנימין ריצ'לר וד"ר אברהם דוד, שלושתם מן המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בספרייה הלאומית, ופרופ' מאיר בניהו ז"ל – האזכורים החטופים שהם נזכרים בהערות לספר מביעים בקיצור בלתי מספיק את רגשות הוקרת. תבורך בהקשר זה גם ד"ר אלינה ליסיצנה, מספריית המדינה הרוסית במוסקווה, שעזרתה הייתה בעלת חשיבות מכרעת בשלב האחרון של העבודה, כפי שמוסבר במבוא לספר.

תודה גם לקרן ע"ש קורט גרנוולד, שבשלב מוקדם העמידה לרשותי את הסכום

פתח דבר

שגדרש לרכישת הזכויות על כמה תמונות שחשבתי לצרף לספר, אף כי בסופו של דבר לא הסתייע הדבר מממש כפי שתכננתי.

תודה רבה במיוחד לעורכת הלשונית ורדה לנרד – עזרתה לא תסולא בפז. לבסוף, אני אסיר תודה לכל האנשים והמוסדות שלקחו חלק בהוצאת הספר לאור: למרכז ולמן שזר ולמנהלו מר צבי יקותיאל, לקריינים האנונימיים ולהערוותיהם – אף שלא עם כולן הסכמתי, לגב' מעין אבינרי-רבהון, המזכיר האקדמי, ולמר יחזקאל חובב, מרכז הוצאה לאור, שליווה את ההפקה ביד יציבה ובחכמה רבה.

ראובן בונפיל

ירושלים, האוניברסיטה העברית, חנוכה תשע"ה

ספר מלווה ולווה הוא מדריך לניהול עסק להלוואות בריבית כנגד משכונות, שנתחבר באיטליה במאה החמש-עשרה. הספר הוא מן היצירות הנדירות ששפתן עברית והוא כתוב בסגנון 'משנה תורה' לרמב"ם, ומחולק כמוהו לפרקים ולהלכות. הוא מציג את הכללים של המלווים והלווים ומתאר את מערכת ניהול הספרים של המלווים בריבית. החיבור יוצא לאור במהדורה ביקורתית, שהוכנה על יסוד כל כתבי-היד הרלוונטיים.

הספר שופך אור על היבטים שונים של הכלכלה בימי הביניים, והמבוא המקיף עוסק בהרחבה בנושאי כלכלה וכספים: גישות לריבית בקרב הנוצרים והיחס לפעילות היהודים בכלכלה; התיישבות היהודים באיטליה בימי הביניים ובתקופת הרנסנס; הערים; לוחות השנה; חותמות ואימות חתימות; תיבות בתור כספות; תרבות ויצירה ספרותית בחיי היהודים באיטליה בימי הרנסנס; יהודים, נערות ליווי ופרצות; בילוי בשעות הפנאי. המבוא גם דן בחיבור 'מלווה ולווה' ובנושאים הקשורים בו, כגון: הסוגה הספרותית של החיבור; אירוניה וסטירה בפרודיה רצינית; דמותו של מלווה עשיר, מיוחס ולמדן; בחירת היישוב והקמת החנות; הכשרה והתמחות של המלווים; ניהול החנות; הנהלת החשבונות ורישום המשכונות; תחבולות ורמאויות.

ראובן בונפיל הוא פרופסור אמריטוס בחוג בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית. בין חיבוריו: **כתבי עזריה מן האזמים** (ירושלים תשנ"א); **במראה כסופה: חיי היהודים באיטליה בימי הרנסנס** (ירושלים תשנ"ד); **הרבנות באיטליה בתקופת הרנסנס** (ירושלים תשס"ה).

0 01850000650 7
דאנאקורד 185-650